

Prasmės suvokimas

Antroji kritinio mąstymo pakopa vadinasi prasmės suvokimas. Čia yra svarbiausia tai, kaip mokytojas pateikia informaciją. Daugelis dalykų – skaitymas, dėstymas, vadovavimas diskusijoms ir mokinių įtraukimas į mokslinius eksperimentus – žinomi visiems mokytojams. Tačiau esama skirtumo tarp žinomų ir rekomenduojamų mokymo būdų bei metodų. Kritinį mąstymą vertinantis mokytojas papildys tradicinį mokymą metodais, kurie skatina vaikus aktyviau dalyvauti mokymosi procese. Mokinys, kuris tik skaito, klauso ir tiksliai pakartoja pateiktą informaciją, nebus laikomas labai geru. Pedagogas, kuris imasi kritinį mąstymą ugdančių metodų ir vertina atviresnį požiūrį, stengiasi padėti vaikams aiškiai suvokti perspektyvos skirtumus. Būti išsilavinusiam – vadinasi, mokėti pasirinkti ir apgalvoti savo mintis, pagrįstas informacija ir skeptišku argumentų vertinimu.

Žadinimo pakopos tikslas – sudominti mokinius ir įtraukti į mokymosi procesą. Antrajame etape, kai įsisąmoninama prasmė, mokytojas stengiasi palaikyti vaikų dėmesį, susidomėjimą ir impulsą. Kitas esminis pedagogo uždavinys – paremti mokinio pastangas kontroliuoti savo suvokimą.

Kritinio mąstymo ugdymo skaitant ir rašant projekto autoriai rašo taip:

„Geras skaitytojas vietas, kurių nesupranta, perskaitys dar kartą. Geras klausytojas paklaus arba pasakys, ko nesupranta, ir stengsis išsiaiškinti vėliau. Pasyvūs mokiniai nekreips dėmesio į tai, kad informacijos visiškai nesupranta arba supranta klaidingai“ (Meredith ir kt.: 1997–1998).

Kontrolė

Kaip mokytojai gali padėti mokiniams geriau kontroliuoti savo suvokimą?

Dalis atsakymo tokia: tiesiog atidžiai stebėti, ką daro kiti geri skaitytojai ir klausytojai. Pirmas dalykas, kurį pamatome, – tas, kad siekdami šio tikslo žmonės imasi įvairių mokymosi būdų. Todėl nereikėtų stebėtis, kad trisdešimties mokinių klasėje pasitelkiama maždaug tiek pat metodų. Mokytojo darbas – užtikrinti, kad mokiniai būtų supažindinti su įvairiais metodais ir strategijomis bei pateikta konkrečių pavyzdžių, kada, kuriais iš jų ir kaip naudotis.

Pavyzdžiui, skaitydami tekstą, daugelis esame įpratę žymėtis kai kurias vietas, kad galėtume prisiminti, ką skaitėme. Tokie žymėjimai būtini norint apibendrinti svarbiausias mintis, atsakyti į smulkius klausimus, išsiaiškinti painiavą ar užduoti klausimų pačiam sau. Mokant žymėtis tekstą ir veiksmingai tuo naudotis, vaikai ne tik skatinami skaityti, bet ir lavinamas jų protas.

Naudingi ir kiti būdai. Mokiniai atidžiau klausosi mokytojo, aktyviau ieško knygoje informacijos, jei prieš skaitydami tekstą iš anksto užsirašo, ką ta tema jau žino, ir numato klausimus, kurie gali iškilti. Draugiška diskusija taip pat skatina siekti išsamesnių žinių. Pavyzdžiui, prieš pradėdamas pokalbį apie kokio nors regiono ūkį, mokytojas gali paklausti, ar kasmečiai potvyniai tame regione yra palankus, ar nepalankus reiškinys.

Etapas, kai suvokiama prasmė, gali atrodyti sudėtingas. Pirma, prasmės suvokimas yra svarbiausias dalykas siekiant suprasti rašytinį ar sakytinį tekstą. Antra, iš tikrųjų prasmę kuria patys teksto skaitytojai, rašytojai ar klausytojai. Žmogus, jau gebąs kritiškai mąstyti, jaučia, kad pats rašytojas arba kalbėtojas formuoja skaitytojo arba klausytojo požiūrį į įvykius. Tai padeda mokiniams išlaikyti dėmesį vartojant rašytinę ar sakytinę kalbą.

Ta pati kontrolė padeda vaikams kalbant arba rašant. Labai veiksmingas metodas yra darbas poromis arba mažomis grupelėmis. Pasirodo, kai mokiniai išmoksta klausytis, jų atsakymai tampa protingesni. Perskaitęs išsamų aprašymą, mokytojas gali liepti: „Paklausykite žodžių, kuriais jūsų draugas apibūdina mišką“. Žinant, ko klausomasi, rašytojui lengviau kurti pasakojimą. Taip organizuojant darbą, kiekvienas vaikas sulaukia atsakomosios reakcijos. Be to, šiuos metodus įvaldę pedagogai supranta, kad klausydamasis vaikas išmoksta apie aprašymą tiek pat, kiek ir rašantis mokinys.

Smalsumo skatinimas

Svarbiausias kritiškai mąstančių žmonių bruožas, matyt, tas, kad jiems pasaulis yra įdomus ir kad jie moka užduoti gerus klausimus. Galiausiai tie klausimai naudingi ne mokytojams ar klasės draugams. Klausimai padeda juos keliantiems mokiniams dalyvauti skaitymo, rašymo, klausymo, kalbėjimo ar mąstymo procese. Žinoma, geras yra kiekvienas klausimas, jeigu tik pats jį sugalvoji. Bet kritiškai mąstančio žmogaus klausimas ypatingas. Jis sutelkia dėmesį į interpretaciją.

Pavyzdžiui, jeigu vaikas atskiria 20 įvairių dinozaurų rūšių, vadinasi, jis tikrai šiuo gyvūnu domisi ir turėtų pasižymėti aukštu protinio lavėjimo koeficientu. Tačiau mokytojui labai svarbu suvokti, jog klausimas: „Kaip vadinasi X dinozauras?“ kokybiškai skiriasi nuo klausimo apie šių senovės gyvūnų struktūrą ar funkcijas: „Žiūrėdamas į dinozaurų dantų formą, pasakyk, kuo jie mito. Kokių pranašumų priešistoriniais laikais turėjo dideli žvėrys? Kokių – maži žvėrys? Kam stegozaurams ant nugaros buvo reikalingos kaulinės plokštelės? Nors jos panašios į ginklą, bet yra netinkamoje vietoje, kad puolamas dinozauras galėtų jomis pasinaudoti“.

Taigi mokytojai gali įvairiausiai skatinti smalsumą: patys keldami kritinius klausimus; pagirdami tokius klausimus užduodančius mokinius; pažymėdami, kad geras klausimas yra ne tas, į kurį lengva atsakyti. Vienas mano pažįstamas mokytojas klasėje ant sienos pakabino klausimų lentą. Kai mokiniams reikia sugalvoti klausimų, jie tiesiog eina prie lentos ir juos užrašo pridėdami savo vardą. Mokytojas kartkartėmis sykiu su mokiniais peržiūri juos, pabrėždamas, į kurį galima atsakyti remiantis perskaitytu tekstu (Kiek Saulė nutolusi nuo Žemės?), į kurį – stebint ir eksperimentuojant (Kokių grybų daugiausia rugsėjo mėnesį? Kokių spalvų?), o į kurį atsakant reikia turėti savo nuomonę (Ar būtina reikalauti, kad mokiniai eitų į mokyklą su uniformomis?).

Mokytojų rūpestis – pasiekti, kad klausimų kėlimas taptų įprasta mokymo dalimi. Juos džiugina, kai įdomi istorija mokinius sudomina ir sujaudina. Kritiškai

mąstantis mokytojas paklaus savęs, *kaip* autoriui pavyko sukelti skaitytojo užuojautą ar jaudulį. Skaitydama Šatrijos Raganos apsakymą „Vyšnios“, mokytoja klausia mokinių: „Autorė nė karto mums aiškiai nepasakė, kad mergaitė nori vyšnių. Iš ko sužinome, kad ji taip jų trokšta?“ Šitaip formuluodama klausimą, mokytoja skatina mokinius atkreipti dėmesį į vaisių aprašymą (dydį, spalvą) ir padeda suprasti, kad grožinėje literatūroje tiesioginiai teiginiai yra tik vienas būdas informacijai gauti.

Rizika

Pakopoje, kai suvokiama prasmė, kiekvieno mokinio nuomonė priklauso nuo mokytojo ir klasės draugų. Vaikai mokosi pateikti klausimus dalyvaudami pokalbiuose, kuriuose atsiskleidžia įvairūs požiūriai. Etikos pamokoje mokytoja pasakoja apie vaiką, kuris prieš kelerius metus kažką pavogė iš mokytojos stalo. Kai panašus įvykis atsitiko šiemet, buvo apkaltintas tas pats vaikas. Ar teisingai pasielgta? Vaikai išsakė savo nuomones. Vyko aktyvi diskusija. Mokiniai įsitikino, koks gyvas dialogas gali vykti jų galvelėse, kai užkliudomi etikos dalykai.

Norint paskatinti panašų pokalbį, klasėje turi vyrauti ypatinga atmosfera. Vaikas turi nebijoti reikšti minčių ir žinoti, kad nebus kritikuojamas, jeigu jo nuomonė skirsis nuo daugumos. Tokioje klasėje gali būti nedrąsus, gali samprotauti balsu. Kartais protinga ir netgi pageidautina savo požiūrį pakeisti.

Tokioje aplinkoje mokiniai skatinami išklausti vieni kitus. Šiuo atveju kalbu ne apie klasę, kurioje mokiniai mandagiai laukia savo eilės pasisakyti, o veikia apie klasę, kurioje vaikai remiasi vieni kitų mintimis. Mokytojos pateikti klausimai nėra įprasti ir lengvai atsakomi. Ji garsiai diskutuoja su mokiniais, paisydama įvairių nuomonių. Taip skatinamas vaikų atvirumas, ugdomas kritinis mąstymas. Tokioje klasėje į klausimus ir nesutarimus žiūrima ne su baime, o su pagarba.

Įvairūs šaltiniai

Padėdama mokiniams kurti bendruomenę, kurioje visi laisvai dalijasi informacija, aiškinasi sąvokas ir reiškia nuomones, mokytoja pateikia daugybę idėjų. Realizuojama pasirinkimo galimybė. Vaikai gali rinktis tai, kuo tiki. Mokytoja skatina ir gina šią pasirinkimo teisę. Tačiau rašant tekstą mokiniams dažnai sunku šita teise pasinaudoti.

Prisimenu, kai buvau maža mergaitė, susiginčijau su broliu. „Aš perskaičiau tai knygoje“, – tvirtino jis, tarsi šis faktas nulemtų mūsų ginčą.

Gyvename pasaulyje, kur nepaprastai greitai gausėja prieinamos informacijos. Negalima viltis, jog kiekvienas vaikas žinos ir prisimins viską, ko prireiks tinkamiems ir išmintingiems sprendimams, kad ir kuo jis vėliau gyvenime taptų – gydytoju, prekybininku, mokytoju ar automobilių mechaniku. Tačiau galima tikėtis, kad jis mokės rasti ir įvertinti informacijos šaltinius.

Skaitydami šią knygą, daugelis susidursite su idėjomis, kurios pasirodys netinkamos, nemalonios, lyg peršamos iš šalies. Kiti skaitydami tuos pačius

žodžius pasijus tarsi įkvėpę gaivaus oro. Tai labiau intuityvi, jausminė reakcija. Tačiau ką nuspręsite, jei idėjos pasirodys esančios prasmingos? Tikimės, kad išbandysite jas. Bet jeigu bandysite manydami, kad jos nepasitvirtins, ko gero, taip ir bus. Įtarimus galite pasitikrinti pakalbėję su tais, kurie jau išbandė savo klasėse kritinį mąstymą ugdančius metodus. O gal pageidausite tai aptarti su žmonėmis, pasak kurių tokie mokymo būdai netinkami? Verta įsiklausyti į abu požiūrius.

Mokiniai turi suvokti, kad pasirinkimo teise apdovanoti ne tik tie, kurie yra saugioje klasėje. Suaugusieji šeimoje ar darbe kasdien patiria pasirinkimo sunkumų. Reikia pateikti mokiniams alternatyvų ir išklausti protingų jų argumentų, kodėl pasirinko vieną ar kitą variantą. Tarkim, pateikiami skirtingi tos pačios istorijos variantai. Pavyzdžiui, pasaka „Eglė žalčių karalienė“ padeklamuojama eiliuota, tada paskaitoma kaip liaudies pasaka. Viena vertus, tai ta pati istorija. Kita vertus, tai atskiros pasakos. Koks kiekvieno varianto poveikis? Kuris įdomesnis? Kodėl? Jei jums reiktų pasaką iliustruoti, kurią vietą pasirinktumėte? Kurią paliktumėte skaitytojo vaizduotei?

Su panašia pasirinkimo galimybe susiduriama mokantis užsienio kalbos. Kuris vertimas labiau atitinka turinio dvasią? Renkamasi ir studijuojant istoriją ar politiką. Mokslas kupinas pasirinkimų. Mokslininkai ne tik renkasi eksperimento strategijas. Jie turi įrodyti, kad pasirinktasis aiškinimas yra prasmingas įvairiuose kontekstuose ir įvairiomis sąlygomis.

Kai kuriems mokytojams sunku diskutuoti apie pasirinkimą, nes jie gyveno visuomenėje, kur teisė rinktis buvo ribojama. Būtų naudinga, jei mokiniai šia tema pasišnekėtų su vyresniosios kartos žmonėmis. Įgyvendindami panašų projektą Jungtinėse Amerikos Valstijose, aukštųjų mokyklų studentai, gyvenantys atokiose kalnų bendruomenėse, užrašė ir išleido vietinių žmonių pasakojimus, receptus, papročius. Šie užrašai įgavo neįkainojamą vertę. Jie tapo diskusijų šaltiniu, padėjo jaunimui suprasti, kas yra svarbiausia ir ko reikia klausti.

Idėjų persvarstymas

Aiškiausias rodiklis, kad mokiniai mąsto kritiškai, yra tas, jog jie geba įvertinti faktus bei sąlygas ir prireikus savo nuomonę pakeičia. Mokytojai pateikdavo vaikams prieštaringų faktų arba vienu metu tik vieną faktą. Tai buvo metodas, kuriuo pedagogai naudojami skatindami vaikus kritiškai mąstyti. Reikia ypatingo pasitikėjimo, kad mokytojas leistų mokiniams klysti arba laukti, kol jie rinks faktus, būtinus idėjoms pergalvoti. J. Reardon yra pasakojusi apie vieną savo pradinuką, kuris gyrėsi galįs namie maža lazdele stumti grindimis vandens lašą. „Kaip?“ – paklausė ponė Reardon. Mokinukas atsakė: „Man atrodo, kad lazdeleje yra magnetas, o vanduo – kaip metalo drožlės“. „Kokia įdomi teorija“, – tarė mokytoja. Kaip mums patikrinti, ar ji teisinga? Mokytoja galėjo tiesiog pasakyti vaikui, kad jis klysta. Tačiau juodu tikrindami hipotezę atliko keletą eksperimentų, ir gavęs daugiau žinių vaikas ėmė manyti kitaip. O svarbiausia – berniukas suprato gebąs originaliai mąstyti ir keisti savo nuomonę.

Išvada

Jeigu mokymas nėra pasakojimas – tai kas jis? Geriausiose klasėse vaikams suteikiama galimybė iš naujo sukurti ir atrasti tai, ką mes, suaugusieji, seniai žinome. Šiuo požiūriu mokymasis – tai pastangos išspręsti problemas ir pagalba, kurią tame procese vienas kitam siūlome. Geriausias išeities taškas – mokinys, individas. Mokytojai pažįsta mokinius kaip individus stebėdami jų siekį įveikti intelektualinius sunkumus.

Prasmės suvokimo pakopoje mokytojas kuria bei identifikuoja sunkumus ir problemas. Jis veda ir modeliuoja. Jis pateikia klausimus – ne paprastus, smulkius, kurie parklupdytų tinginuką, o painius, skatinančius vaiką rimtai mąstyti. Toks mokymas smarkiai skiriasi nuo „mokyklos žaidimo“. Profesinį malonumą patiriame ne monarchiškai valdydami klasę, o kartu su mokiniais pasinerdami į sąžiningą protinę veiklą. Vaikai geriausiai mokosi tada, kai susiduria su tikrais sunkumais, prasmingu pasirinkimu, kai dalijasi bendra mokymosi atsakomybe.

Apmąstymas (refleksija)

Kritinio mąstymo ugdymo procese apmąstymas yra trečioji mokymo ir mokymosi modelio dalis. Tai pamokos etapas, kai vaikas pergalvoja idėjas, su kuriomis susidūrė, ir prasmes, kurias suvokė, kai jis klausia, interpretuoja, taiko, ginčijasi, meta iššūkį ir išplečia tas prasmes į naujas sritis. „Vadovuose“, skirtuose šį projektą vykdantiems mokytojams, iškeliamas turinio ir sąvokų, įgytų prasmės suvokimo pakopoje, apmąstymas (Meredith ir kt.: 1997–1998). Tuose „Vadovuose“ pateikiama daug strategijų ir veiklos rūšių, kurios skatina prisiminti pamokos metu suvoktas prasmes. Šiame straipsnyje norėčiau panagrinėti mokinių ir mokytojų refleksiją tiek, kiek ji susijusi su kritiniu mąstymu. Apmąstymas – tai kritinio mąstymo šerdis, nes jis leidžia suprasti tradicinę išmintį ir ją abejoti.

Apmąstymą laikau sąvokų ieškojimu praeityje. Reflektuodama aš nerenku naujų duomenų, o pergalvoju senus. Mąstau apie praeitį norėdama atsakyti į klausimus, kurių anksčiau sau nekeldavau, arba norėdama naujai pažvelgti į senus klausimus. Šios mintys parašytos kaip refleksija. Aš perkratau savo stebėjimus, pokalbius, skaitytą literatūrą, patirtį, ankstesnes mintis apie refleksiją ir bandau suvokti šios sąvokos bei kritinio mąstymo ryšį. Buvau numačiusi pirma pakalbėti apie mokinių, tada – apie mokytojų refleksiją. Bet pradėjusi rašyti supratau, kad abi jos susipynusios. Mėginau jas išpainioti, kad skaitytojai galėtų supinti savaip.

Mokinių refleksija

Aš refleksyviai mąstyti pradėdau nuo tokių klausimų:

- Kaip mokiniai pradeda reflektuoti?
- Ar yra tam tikrų veiklos rūšių, skatinančių vaikų refleksiją?
- Koks mokytojo vaidmuo skatinant mokinių refleksiją?